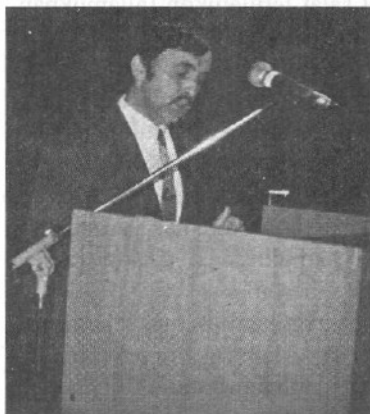

DR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ:

A FINNUGOROK NYELVFÖLDRAJZI HELYZETE

A magyar nyelv eltér a legtöbb európai nyelvtől, ugyanis nem az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik, hanem a finnugorhoz. Az eh-

*Molnár Csikós László előadása
a tudományos ülészen*

hez a nyelvcsaládhoz tartozó nyelveken mintegy 22,5 millió ember beszél, a legtöbben magyarul (13,5 millió). Jelentős még a finn (4,9 millió), a mordvin (1,4 millió) és az észti (1,05 millió) nyelvűek száma. Van továbbá 700.000 votják, 520.000 cseremiszi, 500.000 zürjén, 250.000 karjalai, 40.000 lapp, 30.000 vepsze nyelven beszélő. A finnugor nyelvek további sorrendje: osztyák - 21.000, izsór - 11.000, vogul - 7.000, lív - 500, vót - 20.

Mielőtt részletesebben ismertetném az egyes finnugor nyelveket, elmondom, hogy nyelvföldrajzi helyzeten egyrészt egy-egy nyelvnek más nyelvekhez viszonyított területi elhelyezkedését, közigazgatási határok közötti elterjedtségét, valamint a nyelvnek változatok szerinti területi tagolódását értem.

A finnugor nyelvűek országok szerinti megoszlását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a nagyobb lélekszámú nyelveket beszélők rendszerint több ország területén helyezkednek el. A 13,5 millió magyar nyelvű közül 9,6 m. él Magyarországon, 2 m. Romániában, 800.000 Szlovákiában, 450.000 Jugoszláviában, 160.000 Ukrajnában, a többi pedig más országokban. A nem egészen ötmillió finn zöme (4,4 m). Finnországban van, de található Svédországban (240.000), Oroszországban (200.000) és másutt is (60.000). Az 1,4 m. mordvin nyelvűnek nem sokkal több, mint a harmada (500.000) lakik a Mordvin AK területén, főleg Oroszországban élnek (750.000), van belőlük továbbá a Tatár AK-ban (60.000), a Csuvás

AK-ban (60.000), a Baskír AK-ban (40.000) és Cseremiszi AK-ban (10.000). Ennél jobb a zürjén nyelvűek eloszlása, a félmillióból 350.000 a Zürjén AK-ban található, de elég sokan vannak a Permják NK területén is (140.000). A lappok Norvégiában (26.000). Svédországban 8.000). Finnországban (4.000) és Oroszországban (2.000) élnek.

Aszerint is vizsgálhatjuk a finnugor nyelveket, hogy milyen beszélőinek a jogi helyzete. Voltaképpen két nagy csoportot különíthetünk el. Az elsőbe tartozók zömmel saját területükön (államukban, autonóm köztársaságukban, nemzetiségi körzetükben) élnek. Sajnos ez nem mindig jár együtt azzal, hogy többségben is legyenek az adott területen. A finnek, az észtek, a magyarok, a permjások és a cseremiszek többségben vannak a területükön, viszont a vogulok, az osztjakok, a votjakok, a zürjének és a karjalaiak nincsenek. A második csoportba azok a nyelvek kerülnek, amelyeknek beszélői zömmel idegen területen élnek. Közülük csupán a mordvinoknak van saját területük (autonóm köztársaságuk), a lappoknak, a vepszéknek, a votoknak, a líveknek és az izsóroknak nincsen.

Némi tanulsággal jár azoknak az országoknak és más közigazgatási egységeknek a vizsgálata, amelyek valamely finnugor nyelvű nép saját területének számítanak. A legnagyobb finnugor népnek az államában, Magyarországon a magyar anyanyelvűek aránya igen nagy, 98,5%-os, valamint a többiek zöme is tud magyarul. Finnországban a 4.900.000 lakosnak 90%-a finn nyelvű, 8%-uk svéd (400.000 ember), a többi egyéb nyelvű. Észtországnak körülbelül 1.360.000 lakosa van, ebből mintegy milliónyi az észt nyelvű (73,5%), 345.000 az orosz (25%), tovább néhány ezer a német és a lett. Ezt követi a maga 56%-os permják lakosságával a Permják Nemzetiségi Körzet (140.000 a 250.000-ból). Itt az oroszok 110.000-en vannak (44%). A Cseremiszi Autonóm Köztársaságban a lakosság (600.000) fele cseremiszi (300.000), 40%-a orosz (240.000). Van továbbá 25.000 tatár, 20.000 csuvas, 10.000 mordvin, 5.000 votják. A Mordvin Autonóm Köztársaság lakosságának (1.200.000) csupán 41,5%-a mordvin, viszont 50%-a orosz (600.000). Él még ott 50.000 tatár, 25.000 cseremiszi és 25.000 egyéb lakos. A Votják Autonóm Köztársaságban 600.000 votják él, ez az összlakosságnak (1.830.000) a 32,8%-a. Elég sokan vannak viszont az oroszok, 1.100.000-en (60%). A többiek tatárok (55.000), baskírok (50.000), cseremiszek (30.000) zürjének (15.000). A Zürjén Autonóm Köztársaságban az 1.200.000 lakosnak mindössze a 27,5%-a zürjén (330.000), ellenben több, mint 58%-a orosz (700.000).

A volt Szovjetunióban különleges státusuk ellenére a finnugor nyelvű népek hátrányos helyzetben voltak az oroszokkal és más szláv népekkel szemben. A legtöbbjük esetében fokozatosan csökkent az anyanyelvi beszélők aránya. Ez alól csupán az észtek számítanak kivételnek, viszont az Észtköztársaságban évről-évre kisebbedett az észtek aránya. 1959-ben még 74,6%-os volt, 1970-ben már csak 68,2%-os. Számuk ebben az időszakban 33.000-rel nőtt, 893.000-ról 925.000-re. Ezzel szemben az oroszoknak nemcsak a számuk növekedett, hanem arányuk is, mégpedig 20,1%-ról 24,7%-ra. Úgyszintén nagyobb lett az ukránoknak (1,3%-ról 2,1%-ra) és a beloruszoknak (0,9%-ról 1,4%-ra) az aránya is. 1979-ben 64,7% észtként állt szemben 27,9% oroszral. A kilencvenes években, Észtország függetlenné válása után ez a tendencia megváltozott, az észtek kezdik visszaszerezni korábbi fölényüket.

A finnugor népek létszámbeli és anyanyelvi változásait a Szovjetunió 1959. évi, illetve 1970. évi népszámlálása alapján tanulmányozhatjuk. A két népszámlálás közötti időszakban az észtek, a votjások, a cseremiszek, a zürjének, a magyarok, a vogulok, az osztyákok és a lappok száma növekedett, a mordvinoké, a karjalaiaké, a finneké, a vepszéké és az izsóroké csökkent.

NÉP	1959	1970
Mordvin	1.285.000	1.263.000
Észtk	989.000	1.007.000
Votják	625.000	704.000
Cseremiszk	504.000	599.000
Zürjén	431.000	475.000
Karjalai	167.000	146.000
Magyar	155.000	166.000
Finn	93.000	85.000
Osztyák	19.000	21.000
Vepsze	16.000	8.200
Vogul	6.450	7.700
Lapp	1.800	1.900
Izsór	1.100	800

Anyanyelvi szempontból csupán az észtek esetében tapasztalható pozitív változás (1959-ben az észteknek 95,2%-a vallotta magát észti anyanyelvűnek, 1970-ben pedig 95,5%-a). Néhány finnugor nép anyanyelvi beszélőinek aránya viszonylag csekély mértékben csökkent: a mordvinoké 78,1%-ra, a magyaroké 97,2-ről 96,6%-ra, a cseremiszeké 95,1%-ról 91,2%-ra és a zürjéneké 88,7%-ról 83,7%-ra. Öt százalékosnál nagyobb mértékű csökkenésre került sor a voltjások (89,1%-ról 82,6%-ra), a vogulok (59,2%-ról 51%-ra), az izsórok (34,7%-ról 26,7%-ra), az osztyákok (77%-ról 68,9%-ra), a karjalaiak (71,3%-ról 63%-ra) és a finnek (59,5%-ról 51%-ra) körében. A tíz százalékot is meghaladta a vepszék (46,1%-ról 34,3%-ra) és a lappok (69,9%-ról 56,2%-ra) anyanyelvi vesztesége. Ami az anyanyelv megtartását illeti, nemcsak a volt Szovjetunióban okozott gondot egyes népeknek, népcsoportoknak, hanem másutt is problémaként jelentkezik. Mint láttuk, a magyar nyelv viszonylag jól tartja magát, hiszen Kárpátalján (ahol a szovjetunióbeli magyarság zöme élt) főleg kisebb-nagyobb tömbökben laknak a beszélői. Ez az erdélyi, a felvidéki és a délvidéki magyarokra is vonatkozik, ők sem adják fel tömegesen anyanyelvüket. Egészen más azonban a helyzet ott, ahol szórványként élnek a magyarok, mint például az Amerikai Egyesült Államokban. Ott az 1990. évi népszámlálás adatai szerint az 1.600.000 magyarnak csupán a 9%-a (körülbelül 150.000 személy) vallotta, hogy otthon magyarul beszél.

A finnugorok nyelvöldrajzi helyzetét az említett tényezőkön kívül a nyelvjárási tagoltság is meghatározza. Minél kisebbek a nyelvjárási különbségek, annál kedvezőbbnek lehet tekinteni az adott nyelv helyzetét. Ebből a szempontból négy csoportot lehet megkülönböztetni. Az elsőbe azok a finnugor nyelvek tartoznak, amelyek nagy fokú nyelvjárási tagoltságot mutatnak: lapp, vogul, osztyák, mordvin. A második csoportba sorolhatók a közepes nyelvjárási tagoltságot mutató nyelvek: cseremis, zürjén, finn, karjalai, észti, vepsze. A magyart a voltjakkal együtt kis nyelvjárási eltérések jellemzik, így a harmadik csoportba kerülnek. A negyedik csoportba azokat (az egyébként kis) nyelveket lehet tenni, amelyeknek nincsenek is nyelvjárásaik: izsór, vót, lív. Ezeknek inkább amiatt vannak problémáik, hogy igen kevesebben beszélik őket.

A lapp nyelv esetében rendkívül nagyok a nyelvjárási különbségek, annyira, hogy gátolják a megértést, ezért akár különálló nyelvnek is fel lehetne fogni a lapp nyelvjárások némelyikét. A lapp nyelvjárások három nagyobb csoportra oszthatók, a nyugatira, a dé-

lire és a keletire. A nyugati csoportban található a legtömegesebben beszélt nyelvjárás, a ruijai, a lappoknak mintegy kétharmada ezt használja, Norvégiának, Svédországnak és Finnországnak északi részén élnek a beszélői. Ebben a csoportban van még a lulei nyelvjárás (Svédországban, a Lule folyó mentén hallható) és a pitei-lapp (mind Norvégiában, mind Svédországban akad beszélője). A déli csoporthoz tartozik az umei, (amely átmeneti jellegűnek számít, Svédországban az Ume folyó mentén beszélnek) és a tulajdonképpen dél lapp nyelvjárás (az előbbtől délre, Svédország és Norvégia területén használják). A keleti csoport nyelvjárásai közt említhető meg az inari (Finnországban, az Inari-tó körül beszélnek), a kolta (a Kola-félsziget nyugati határán él) és a kolai-lapp (a Kola-félszigeten van elterjedve).

A vogul nyelvjárások négy nyelvjárásrészlet között oszlanak meg és nagyon eltérnek egymástól. Az északi nyelvjárásrészlethez tartozó nyelvjárásokat főleg a Szoszva és a Lozva folyó felső folyása mentén beszélnek (a szoszvai, a szigvai és a felső-lozvai, ezen az utóbbin alapul a vogul irodalmi nyelv). A nyugati nyelvjárásrészlethez több kisebb, részben kihalt nyelvjárás tartozik az Alsó-Lozva, a Pelinka és a Vagilsz folyó vidékén. A Konda folyó mellékén beszélnek a keleti nyelvjárásokat. A Tavda folyóhoz kapcsolódik a déli nyelvjárásrészlet, a hozzá tartozó nyelvjárások kihaltak tekinthetők, beszélőik eltatárosodtak vagy eloroszosodtak.

Az osztyák nyelvjárások körében északi, déli és keleti nyelvjárásrészletet különböztethetünk meg. Az északi nyelvjárásrészlet az Ob torkolatának a tájékára lokalizálható, idetartozik az obsorszki, a berjonovi, a suriskari, a kazimi és a serkali nyelvjárás. A déli nyelvjárásrészlet az Irtis mellékén húzódik, és torkolatvidékéig terjed, magában foglalja a nizjami, a irtisi, a demjankai és a kondai nyelvjárást. Az Ob középső folyásának mellékfolyói mentén beszélnek a keleti nyelvjárásrészlethez tartozó nyelvjárásokat, nevezetesen a szalimit, a szurgutit, és a vahivaszjuganit. Az osztyák nyelvjárások annyira különböznek egymástól, hogy egységes irodalmi nyelvet nem lehetett belőlük megalkotni.

A mordvin nyelvjárási szempontból nagy széttagoltságot mutat, nyelvrokonaink közül az ő lakóterületeik a legdélebbiek. A mordvin nyelvnek két fő változata van, az egyik a moksa (amelyet nyugaton, a Moksa folyó környékén beszélnek) és az erza (ennek beszélői pedig keleten, a Szura folyó völgyében élnek.) Az erza mordvinok vannak többen, nehezen értik meg egymást a moksákkal. A nagy nyelvjárási különbségek miatt a mordvinnak két irodalmi nyelve van.

A közepes nyelvjárási tagoltságú finnugor nyelvek körébe tartozó zürjén fő dialektusai a komi-zürjén, a komi-permják és a jazvai zürjén. A komi-zürjén a legelterjedtebb, a Komi Autonóm Köztársaságban, az Ob torkolatvidékén, a Tagil folyó környékén, a Kola-félszigeten és a Nyenyec Nemzetiségi Körzetben beszélik. Változatai az alsóvicsegdai, a szizolai, a sziktivkari, a felsőszizolai, a felsőcsegdai, az udorai, az izsmai, a vimi, a pe-csorai és a luza-letkai. A komi-permják a Komi-permják Nemzetiségi Körzetben és Szibériában használatos. Beszélői külön irodalmi nyelvváltozatot hoztak létre. A jazvai zürjén dialektust mindössze 54 faluban ismerik.

A cseremisiz nyelvterületet nagy népsűrűség jellemzi. A többség a mezei vagy erdei cseremiszt beszéli (a Mari Autonóm Köztársaságban, a Volga bal partján). A hegyi cseremisiznek külön irodalmi normája van (a Volga jobb partján élnek a beszélői). Baskíriában a cseremisiz keleti nyelvjárása használatos, amely hasonlít a mezei cseremisizre.

A finn nyelvjárások három típusba sorolhatók: nyugati, átmeneti és keleti. A nyugati típushoz egyrészt a délnyugati nyelvjárás csoportot tartozik (amelyet Turkutól nyugatra és keletre, valamint a délnyugati szigeteken beszélnek, hasonlóságot mutat az észti nyelvvel), másrészt a hamei nyelvjárás csoportot (amely az előbbtől északkeletre, nagyobb területeken él). Az átmeneti típusban található a közép- és észak-pohjanmaai nyelvjárások (a Botteni-öböl mentén), a délvidékén, valamint a norvégiai Finnmarken területén). A keleti típus magában foglalja a savói nyelvjárás csoportot (a finn tavi hátságon) és a délkeleti nyelvjárás csoportot (viszonylag kis területen, a Ladoga tó körüli és a Viipuri környéki nyelvjárások is idetartoznak).

A karjalai nyelvjárások egyik csoportja a nyugati (finnországi, hasonlít a keleti finn nyelvjárásra), a másik pedig a keleti (oroszországi, ennek több változata is van). Meg kell jegyeznünk, hogy a finnek nem tekintik külön nyelvnek a karjalait (hasonlóképpen, mint ahogyan a szlovének sem a vendet). A keleti karjalai nyelvjárások közé tartozik a tveri (a Felső-Volga mellékén), az aunuszi (a Ladoga-tó északi részén), az északi (a Ladoga-tótól és az Onyega tótól északra), valamint a lüd (az aunuszi nyelvjárástól keletre beszélnek, hasonlít a vepsze nyelvre).

Az észti nyelvjárások egy része az északi csoportba tartozik, más részük a délbe. Az északi nyelvjárások közt található a tulajdonképpeni északi (amely a finnel mutat rokonságot) és az északkeleti. Sajátos népcsoportnak számítanak a szetu észtek, akik a lutheránus többségtől eltérően görögkeleti vallásúak (mint az oroszok), hagyományörzők, mentesek a német és a svéd hatástól. Az észti nemzeti nyelv az északi nyelvjáráson alapul.

A magyar nyelvben, mint említettük, eléggé kicsik a nyelvjárási különbségek, a különböző vidékekről származó emberek többé-kevésbé megértik egymást akkor is, ha saját nyelvjárásukon beszélnek. Hagyományosan nyolc nyelvjárás csoportot szokás megkülönböztetni a magyar nyelvterületen. Ezek: nyugati (a Dunántúl nyugati részén), dunántúli (a Dunántúl nagyobbik fele tartozik hozzá), déli (Baranya, a Duna-Tisza köze stb.), tiszai (főleg a Tiszántúl déli részén), palóc (a Felvidéken a Hernád folyóig, valamint a Budapest-Cegléd vonal felett), északkeleti (Debrecentől északra és keletre), mezőségi (Erdélyben), székely (Erdélyben).

A votják nyelvjárások közt az északi, a déli és a keleti csoportot lehet megkülönböztetni. Az északihoz tartozik a glazovi és a szarapuli, a délihez az urzsumi, a malmizai és jelabugai, a keletihez pedig az ufai és a permi. A votják nyelvet beszélők zöme egy tömbben él, nyelvjárásaik közt nincsenek nagyobb eltérések, egységes irodalmi nyelvet használnak. A votják nyelvterület északi részén élnek a beszermánok, ez a népcsoport volgai bolgár, tatár és votják keverék.

Nincs nyelvjárási tagolódása az izsórnak (ez karjalai és finn keveréknyelv, Ingermanlandban használatos), a vótnak (az északkeleti észti nyelvjárásból vált ki, az Észtország és a Szentpétervár közötti területen fordul elő), valamint a lívnek (Lettországból, a Kurland-félsziget legészakibb részén 12 halászfaluban beszélnek).

SZAKIRODALOM

Hajdú Péter - Domonkos Péter: Uráli nyelvrokonainak, Budapest, 1978. Tankönyvkiadó

Décsy Gyula: Die linguistische Struktur Europas (Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft), Wiesbaden, 1973., Otto Harrassowitz.

Csiszlenoszty, razmescsenye, vozrasztnaja sztruktura, urove-
ny obrazovanija, nacionalnij szosztav, jaziki i isztocsniki szred-
sztv szuscesztvovanija naszelenija SZSZSZR, Moszkva, 1971.,
Sztatisztika

A magyar nyelv és kultúra megtartása az Amerikai Egyesült
Államokban, szerk. Nagy Károly és Papp László, Budapest,
1998., Anyanyelvi Konferencia.